

De Zendingspost Genadendal als bijzonderheid van het negentiende-eeuwse Zuid-Afrika

RADOSŁAW POTOCKI-WAKSMUND

Uniwersytet Wrocławski, Katedra Filologii Niderlandzkiej
ul. Kuźnicza 21-22, 50-138 Wrocław, Polska
rradek25@op.pl

The Mission Station Genadendal as a Particularity of South Africa of the Nineteenth Century

Abstract. The missionary society of Moravian Brethren managed to create a prosperous Christian community of indigenous people in South Africa in the 19th century. Their mission station “Genadendal”, which came to be a flourishing center of economy and education in the Cape colony at that time, attracted many distinguished visitors from the Cape as well as from abroad. They witnessed the development of the settlement and observed the organization of life with its inhabitants. The missionaries guests kept their own travel diaries, where they recorded their observations concerning their visits to Genadendal. The diaries of the travelers bring to light the whole process of cultural transformation of the Khoi people who inhabited the settlement. At the same time these accounts seem to differ from the missionaries memoirs in that they offer a new perspective from which to view the activity of Moravian Brethren in their most prominent South African mission station. Nevertheless, the visitors narratives should be analyzed with great caution since they may contain social and political prejudices related to their colonial mentality. In this paper, I shall try to present a collective image of Genadendal as it emerges from the travelers diaries in the 19th century.

Keywords: missionary work; Moravian Brethren; travel writing; cultural identity; colonialism; development and modernisation; South Africa

1. Inleiding

De kolonisatie van Zuid-Afrika begon al in de 17de eeuw en gedurende de daaropvolgende honderd vijftig jaar trokken de blanke kolonisten steeds dieper in het binnenland van het vasteland. Hoewel het beleid van de VOC

(de Verenigde Oost-Indische Compagnie) ervoor zorgde dat de Khoi-khoi (Hottentotten), die de Kaap bewoonden, als vrije mensen moesten beschouwd worden en met hen handel moest gedreven worden, werden ze vaak als minderwaardige mensen behandeld (Giliomee en Mbenga 2007: 50). De Khoi-mensen leidden een nomadenleven, ze vormden een volk van jagers en veehouders. Het contact met de blanke mensen en hun vreemde overzeese cultuur, die lijnrecht verschilde van de hunne, moest voor de inheemsen een volledig nieuwe ondervinding zijn. De kolonisten merkten snel op dat de Khoi-khoi zich met grote moeite de Europese cultuur konden toe-eigenen en daarom keken de blanken op hen neer met duidelijke minachting. Deze neerbuigende verhouding tot de Khoi-mensen was bijzonder zichtbaar op de boerderijen in de binnenlanden van de kolonie. Vele boeren beweerden dat de inheemsen hun ondergeschikte positie aan zichzelf te wijten hadden omdat ze gewoon niet in staat waren een beschaafde levenswijze aan te nemen. Zulke manier van denken leidde soms tot misbruik van de Khoi-khoi op het Kaapse platteland. Deze situatie begon langzamerhand te veranderen toen in de 19de eeuw in de Kaapkolonie het zendingswerk begon. De zendelingen leerden de inheemse bewoners van Zuid-Afrika praktische beroepen aan en gaven hen een basisopleiding schrijven, rekenen en lezen. Het leek erop alsof ze de eerste blanken waren die met duidelijk succes de Europese cultuur aan de vermeend 'luie Hottentotten' konden overdragen. Dankzij onder andere de zending kon een groot aantal inheemsen in de nieuwe koloniale werkelijkheid een plek vinden. Een bijzondere bijdrage tot dat proces leverde het zendingsgenootschap van de hennhutters.

De protestantse gemeenschap van de Moravische Broeders, beter bekend als de Broedergemeenschap, had haar ideologische wortels in de Hussietenbeweging van de 15de eeuw. De zestiende-eeuwse Boheemse Broeders, de navolgers van de Hussieten, hadden in hun eigen doctrine veel aan de ideeën van hun voorgangers ontleend. Vele leden van de Broederlijke Eenheid, zoals de gemeenschap van de Boheemse Broeders werd genoemd, vonden sinds de tweede helft van de 16de eeuw in het gebied van Moravië een veilig toevluchtsoord voor de vervolgingen door de Habsburgers en de Katholieke Kerk. Sinds het begin van de 18de eeuw stonden ze bekend als de Moravische Broeders, genoemd naar het geografische gebied dat ze bewoonden. Omstreeks de jaren twintig vond in Moravië een aanzienlijke religieuze opwekking plaats die een reusachtige migratie van de leden van de Moravische gemeenschap tot gevolg had (Koch 2004: 299). In het Saksische landgoed Berthelsdorf van graaf Ludwig von Zinzendorf werd de eerste Moravische nederzetting buiten het gebied van Moravië gevestigd. De Moravische immigranten beschouwden zich als ideologische erfgenamen van de Boheemse Broeders en hun jonge religieuze gemeenschap werd op de godsdienstige traditie

van de Broederlijke Eenheid gestoeld. De nieuwe kolonie ontving de naam Herrnhut, wat aanleiding gaf tot hun naam, de hennhutters.

De inwoners vormden een homogene leefgemeenschap die op sociaal-godsdienstige normen gestoeld was. Het fysieke werk speelde een bijzondere rol in het dagelijkse leven van de hennhutters, wat de economische zelfstandigheid garandeerde en de sociale banden binnen de gemeenschap versterkte. Op levensbeschouwelijk vlak domineerde de theologie van het piëtisme, dat een belangrijke rol speelde in het opbouwen van de onderlinge relaties tussen de leden van de gemeenschap. Volgens de piëtistische ideologie zou ieder lid van de gemeenschap een soort van individuele en mystieke relatie met God hebben om het eigen geloof te verdiepen en in het dagelijks leven Christus na te volgen als realisering van die relatie. Het ging daarbij dan ook om de officiële bekendmaking en de verdere verkondiging van het evangelie aan de heidense volkeren, wat de beste wijze was om de Heiland te dienen. Op deze manier moedigde de piëtistische levensbeschouwing de broederschap van Herrnhut aan tot het begin van het zendingswerk. Een belangrijke rol in het sociaal-religieuze leven van de hennhutters speelden de gezamenlijke godsdienstige bijeenkomsten, die de broeders een gevoel van eenheid en eensgezindheid als gemeenschap gaven (Reichel 1935: 10). De jonge protestantse organisatie bezat aanvankelijk geen vast kerkelijk bestuur. Graaf von Zinzendorf bevorderde Christus zelf tot de geestelijke leider van de kerk (Wilhelm en Kölbing 1910: 4). Na zijn dood werd een internationaal bestuurslichaam van de kerk benoemd: de synode. Toen de kerk steeds meer nieuwe posten in verschillende delen van de wereld begon op te richten, ontstonden de eerste locale synodes die min of meer autonoom ten opzichte van de generale synode in Herrnhut werden bestuurd.

In de geschiedenis van het zendingswerk van de Broedergemeenschap kan men twee grote periodes onderscheiden die beslissend waren voor de verspreiding van de godsdienst van de Moravische Broeders in de wereld. De eerste fase van de zending vond plaats in de jaren dertig en veertig van de 18de eeuw. In dat tijdperk trokken de eerste zendelingen naar het Carad'bische gebied, Suriname en Noord-Amerika. De tweede zendingsgolf gebeurde in de helft van de 19de eeuw. Toen werden de nieuwe zendingsterreinen in Nicaragua, West-Tibet, Australië en Oost-Afrika verworven. De eerste zendelingen, die het pionierswerk verrichtten, meldden zich altijd vrijwillig voor de zendingdienst. Meestal waren dat eenvoudige werklieden die naast hun beroep vaak nauwelijks enige theologische voorbereiding of een andere behoorlijke opleiding gehad hadden om het werk van zending te verrichten. De generale synode in Herrnhut koos voorzichtig voor potentiële zendinggebieden. Het terrein moesten de pioniers eerst nauwkeurig onderzoeken voordat het bestuur van de Broedergemeenschap een officiële vergunning voor het begin van de zendingactiviteiten kon geven

(Baudert 1931: 43). Vele missionaire pogingen waren tot mislukken gedoemd vanwege onverwachte hindernissen die de eerste zendelingen ter plaatse in een wild land verrasten. Bij de meest voorkomende problemen hoorden ongunstige klimaatomstandigheden of een onstabiele politieke situatie. Ook de ontoegankelijke houding van een inheemse natie maakte het zendingswerk vaak onuitvoerbaar. Vele zendelingen leerden echter zulke problemen te doorstaan, met behulp van het harde werk en het sterke geloof.

2. De zendingstocht naar Zuid-Afrika en het ontstaan van Genadendal

Het begin van de zendingsactiviteiten van de Broedergemeenschap in Zuid-Afrika valt in het jaar 1737 toen de Moravische zending Georg Schmidt in Kaapstad aankwam. De toenmalige Kaapkolonie stond onder het bestuur van de VOC. Daarom moest Graaf von Zinzendorf een vergunning van de Raad van Zeventien ontvangen, voordat aan de zendingsonderneming kon worden begonnen. Na een eenjarig verblijf in de hoofdstad van de kleine kolonie ondernam Schmidt zijn reis naar het binnenland van het Afrikaanse vasteland. In een buitenpost van de VOC in Zoetemelksvlei, niet ver van Kaapstad gelegen, kwam hij een groep arme en uitgeteerde Khoi-khoi tegen. Hij trok met hen naar een vallei genaamd de Baviaanskloof. Daar, in de beboste kloof aan de oever van de Zondereindrivier, besloot hij zich te vestigen (Koch 2004: 300). Hij bouwde een klein huisje, organiseerde een kleine school voor de inheemsen en begon ze in het evangelie, het lezen en het schrijven te onderwijzen. Hij had echter geen kans om zijn activiteiten verder te ontplooiën. Gedurende dezelfde periode brak de ideologische strijd uit tussen de Gereformeerde Kerk en de Broedergemeenschap in Nederland over de predestinatie. De gevolgen van het conflict bereikten ook snel Zuid-Afrika. Toen Schmidt in het jaar 1742 de eerste Khoi-mensen gedoopt had, veroorzaakte het nieuws grote verontwaardiging en opschudding onder de geestelijken van de Kaapse Gereformeerde Kerk. Naar de Baviaanskloof werden een paar predikanten gestuurd om de zaak te onderzoeken. Het resultaat van hun onderzoek was dat alle eerdere sacramenten, die Schmidt aan zijn leerlingen had toegediend, ongeldig werden verklaard en zijn bevoegdheden als zending en leraar in twijfel werden getrokken. Om al die misverstanden te verduidelijken begaf Schmidt zich nog hetzelfde jaar naar Nederland. Hij slaagde er echter niet in de Raad van Zeventien tot zijn standpunten te overtuigen wat ertoe leidde dat de VOC hem verbood naar de Kaapkolonie terug te keren (Hamilton 2001: 75).

Pas aan het einde van de 18de eeuw zijn de hennhutters in Zuid-Afrika weer verschenen. Zo veel tijd had het bestuur van de VOC nodig om opnieuw de Broedergemeenschap te vertrouwen. Toen de drie dappere vrijwilligers, Heinrich Marsveld, Daniel Schwinn en Johann Kristian Kühnel, in het jaar 1791 in Baviaanskloof opdoken, wachtte hen daar een bijzondere verrassing. Ze vernamen van de Khoi-mensen, dat één van de door Schmidt gedoopte discipels, de Hottentotse vrouw Lena, nog in leven was. Regelmatig zou ze zich met een kleine groep landgenoten onder de perenboom verzamelen die door Schmidt tientallen jaren vroeger eigenhandig werd beplant. Daar zou ze haar luisteraars fragmenten van dezelfde Bijbel voorlezen die de eerste zending haar voor zijn vertrek naar Nederland had toevertrouwd (Baudert 1931: 74). Heel snel wonnen de pas aangekomen Europeanen het vertrouwen van de Khoi-khoi en op de plek, waar Schmidt jaren tevoren had gewoond, werd een bloeiende nederzetting gevestigd. De Khoi-khoi, die massaal naar de zendingstpost van de Moravische Broeders trokken, leerden in de school van de zendingen het evangelie en beoefenden hun eigen lees- en schrijfvaardigheden. Vervolgens werden ze in de landbouw en ambachten onderricht. De gemeenschap, die op deze manier op het Afrikaanse vasteland ontstond, werd volgens dezelfde regels als in de Europese Moravische gemeenschappen beheerd.

Omdat steeds meer Khoi-khoi boerderijen verlieten om in Baviaanskloof een toevluchtsoord te vinden, begonnen de blanke grondbezitters met stijgende afkeer en woede naar het verblijf van 'de indringers van de Broedergemeenschap' te kijken. De moeilijkste tijden voor het jonge zendingststation kwamen in het jaar 1795 toen de Britse vloot de Kaapkolonie aanviel. Een aanzienlijke groep boeren besloot de politieke crisis te benutten om het dorp van de gehate zendingen te overvallen. Gelukkig konden de broeders van Genadendal op tijd de generaal van de Britse vloot op de hoogte stellen van het plan van de boeren. Zo namen de Britten het zendingststation onder militaire bescherming (Krüger 1966: 70-74).

Toen Groot-Brittannië officieel in het begin van de 19de eeuw de controle over de Kaapkolonie overnam, vond er een dynamische ontwikkeling plaats in de zendingstpost in Baviaanskloof. Het dorp werd groter en ruimer en talrijke nieuwe gebouwen en faciliteiten zoals de kerk, molen, school of tuin werden eraan toegevoegd. Ook de pas aangekomen Khoi-khoi bouwden overal hun huisjes. De zendingen introduceerden verder een reeks van normen in het leven van de gemeenschap die de Britse gouverneur van de kolonie later als officiële ordening van de nederzetting erkende (Krüger 1966: 163). Die regelingen moest door iedereen, die in Genadendal woonde en leefde, nagevolgd worden. De inwoners van de zendingstpost waren etnisch enorm gevarieerd. Naast Europeanen en Khoi-khoi leefden in het dorp ook vele Xhosa uit het oosten van de Kaapkolonie en een groot aantal voormalige slaven, meestal afkomstig uit Madagaskar en Oost-Indië.

In de jaren veertig en vijftig van de 19de eeuw begon het aantal Hottentotse inwoners van Genadendal drastisch te dalen. Hun plaats in de gemeenschap werd ingenomen door inheemsen van gemengd bloed en toenmalige slaven. In het dorp woonde ook een aanzienlijke groep Bantoes uit het oosten van de kolonie.

Genadendal bleef niet het enige zendingsstation van de Broedergemeenschap in Zuid-Afrika. Het probleem van de overbevolking plaagde de instelling van de hernhutters al sinds het begin van de 19de eeuw. Het kleine dorp in de vallei van Baviaanskloof werd ononderbroken door steeds nieuwe golven van Hottentotse immigranten overspoeld. Om het gevaar van de overbevolking van de missiepost tegen te houden, besloten de zendelingen slechts die Khoi-mensen binnen te laten die niet onder contract bij de boeren stonden of geen schriftelijke vergunning van hun blanke werkgevers bezaten voor de verhuizing naar Baviaanskloof (Krüger 1966: 76). Ook de broeders moesten beslissen of de kandidaat voor het nieuwe lid van de gemeenschap geschikt was. Ondanks al die beperkingen steeg het aantal inwoners drastisch. Daarom ontvingen de broeders in de Kaapkolonie van de Generaalsynode in Herrnhut de toelating voor de stichting van nieuwe posten. Het resultaat was het ontstaan van Groenekloof (later bekend als Mamre), Elim en Goedverwacht. Geen van deze zendingsposten had in de toekomst zo'n bloei en roem als Genadendal.

De grootste uitdaging wachtte op de broeders in het oostelijke gedeelte van de kolonie, in een wild en onontgonnen land bewoond door Bantoestammen, de strijdbare Xhosa (Baudert 1931: 92-93). Terwijl ze elkaar op bloedige wijze bestreden, vielen ze massaal de nederzettingen van de blanke kolonisten aan die zich te dicht bij hun land durfden te vestigen. De zendingsposten van de Broedergemeenschap Shiloh, Clarkson en Goshen, gelegen nabij de oostelijke grens van de kolonie, werden in het eerste decennium van hun bestaan voortdurend bedreigd door een mogelijke overval van de Xhosa. De aanzienlijkste verwoestingen in de hernhutterinstellingen veroorzaakten echter de militaire conflicten tussen de blanke koloniale troepen en de Xhosastrijders, die later als de Xhosaoorlogen bekendstonden. Tijdens één van zulke gevechten werd Goshen helemaal vernietigd en werd Shiloh ernstig geteisterd (Hamilton 2001: 369). Na verloop van tijd kwamen zulke conflicten steeds minder voor.

De gouden tijd van het zendingsstation in Genadendal eindigde in de jaren vijftig van de 19de eeuw. De economische crisis, die de hele Kaapkolonie in die tijd ernstig had geteisterd, raakte ook de instelling van de Moravische Broeders. Daarnaast moesten de hernhutters ook de kwestie van de verwereldlijking van het zendingsstation tegemoet treden. Een groep liberale filantropen uit Kaapstad verweten de zendelingen een autoritair bestuur over de gemeenschap en eisten van de broeders de hervorming van hun instelling tot een wereldlijke nederzetting (Krüger 1966: 216-217). De bewoners van het dorp leken echter tevreden te zijn met

het hernhutterbeheer. Uiteindelijk kwamen beide partijen tot een compromis. Zo werd de scheiding tussen de eigendom van de zendelingen en de rest van de nederzetting vastgesteld. De inwoners zouden onder de hernhutters een zogenaamde superintendent kiezen die in hun naam Genadendal zou beheren. De kerk, school, gebouwen en faciliteiten zouden onder de controle van de broeders blijven. Er ontstonden echter steeds meer onenigheden tussen de zendelingen van het westelijke en het oostelijke gedeelte van de kolonie. Die verschillen resulteerden in prioriteitsverschillen tussen de zendingen in het oosten en het westen van Zuid-Afrika. Terwijl de hernhutters van het oosten nog in de beginfase van het zendingswerk waren en naar de uitbreiding van de activiteiten streefden, neigden de broeders van het westen tot de vorming van de inheemse kerk en het behoud van de al verworven positie. Die moeilijke situatie werd in het jaar 1869 opgelost. De Generaalsynode in Herrnhut nam een besluit om de zending in Zuid-Afrika in twee autonome terreinen te verdelen: het westelijke en het oostelijke. Het eerste zou onder beheer van Genadendal staan en het tweede zou bestuurd worden door Shiloh (Krüger 1966: 288-289). Het jaar 1869 betekende ook het einde van de prachtige bloei van de zendingstpost en de dominante positie van Genadendal in de geschiedenis van de Broedergemeenschap in Zuid-Afrika.

3. Genadendal als aantrekkelijke bijzonderheid van de Kaapkolonie

De bloeiende gemeenschap van de Moravische zendelingen heeft al in de eerste paar jaren van haar bestaan de status van bezienswaardigheid van de Kaapkolonie verdiend. Genadendal werd in haar gouden tijd van het einde van de 18de eeuw tot halverwege de 19de eeuw vaak bezocht. Hieronder zal ik proberen aan te tonen dat de visites van die bezoekers van aanzienlijk belang waren voor de vorming van een historisch bewustzijn bij de Genadendalse hernhutters. Omdat de meeste reizigers eigen reisjournalen of dagboeken bijhielden, waarin ze al hun beschouwingen en opmerkingen betreffende hun verblijf in Baviaanskloof noteerden, werden ze als het ware persoonlijke biografen van de zendelingen en leken op deze manier de geschiedenis van de zendingstpost te schrijven. Er zijn twee aspecten van belang voor mijn betoog: het tijdstip van het bezoek en de aard van de bezoeker. Het tijdstip, omdat de gasten het zendingstation in verschillende bestaansfasen bezochten en om die reden getuigen waren van veranderingen in Genadendal. De bezoeker, omdat de reizigers verscheidene nationaliteiten,

beroepen, godsdiensten, wereldbeschouwingen en maatschappelijke posities vertegenwoordigden, wat een invloed had op hun beschrijving en beoordeling van Genadendal en haar inwoners. Onder de bezoekers kon men deftige persoonlijkheden van het Kaapse establishment vinden, naast Europese aristocraten, kunstenaars en dichters, wetenschappers en ontdekkingsreizigers, gewone boeren en zendelingen van andere zendingsgenootschappen, die allen hartelijk welkom waren in de nederzetting van de broeders.

Het beeld van Genadendal, dat uit de journalen van de bezoekers naar boven komt, wordt in het onderstaande werkstuk volgens twee categorieën opgebouwd. In het eerste deel worden de gebouwen en inrichtingen beschreven die de materiële vorm aan de zendingspost verschaften en ten tweede wordt aandacht besteed aan de inwoners die de gemeenschap vormden.

4. Genadendal als nederzetting

Dat wat op het eerste gezicht Genadendal van andere Zuid-Afrikaanse zendingsposten onderscheidde, was de schilderachtige ligging van het hernhutterdorp aan de oever van de Zondereindrivier. De omgeving van Baviaanskloof maakte op vele reizigers een grote indruk. De aristocratische Engelse Lady Anne Barnard schreef gefascineerd: "it was the tacit manna of the Almighty showered down on his children," toen ze in mei 1798 voor het eerst uit de verte het dorp zag (Barnard n.d.: 178). De hernhutter LaTrobe maakte in zijn reisjournaal van het jaar 1816 gebruik van nog meer suggestieve uitdrukkingen. Men kan in zijn dagboek lezen "fruitful and inviting situation, the dwellings of bliss and glory of zelfs the earthly dwelling changed to a kind of paradise" (LaTrobe 1969: 59). De ligging van de zendingspost in de schilderachtige vallei van Baviaanskloof kon nauwelijks genegeerd worden door de meeste bezoekers die vaak dat feit met genoegen in hun journalen vermeldden.

Toen de reizigers echter het dorp binnenkwamen leek de nederzetting bij nader inzien veel van haar paradijsachtige uitstraling te verliezen. LaTrobe merkte in zijn journaal op dat de hutten van de Khoi-khoi onderling aanzienlijk verschilden qua bouwtrant. De huizen van de armere inwoners van Genadendal vertoonden een simpele constructie, waarbij boomtakken en riet dienden als bouw materiaal. De rijkere inheemsen daarentegen konden zich huizen uit onbrandbare bakstenen veroorloven. De woningen van alle inwoners waren van één of twee ramen voorzien. Voor elk raam hing een gordijn van schapenvel wat het binnendringen van het zou beletten, schreef LaTrobe (LaTrobe 1969: 67).

Lady Anne Barnard ging zelfs op bezoek bij één van zulke huizen om zich een betere voorstelling te vormen van de levensomstandigheden van een doorsnee Genadendaler. Het volgende fragment uit haar dagboek beschrijft het interieur van de Hottentotse hut: "I entered one or two of the round ones, [. . .] furniture there was none, a few sticks were in the centre to boil their kettle, and tied to the sticks of the roof were a few skins, some calabashes, an iron pot, a couple of spoons made of bits of wood, to the end of which a deep shell was spliced and tied on, some calabash ladles en bowls" (Barnard n.d.: 179-180).

De huizen waren niet hun enige eigendom. Dichtbij de hutten cultiveerden ze kleine stukken grond die als huistuinten dienden. Volgens LaTrobe bekommerden de meeste Khoi-khoi zich keurig om hun tuinen, ze zagen er netjes uit en waren van elkaar door lage hekjes gescheiden. De weinigen die hun tuinen verwaarloosden, moesten ermee rekening houden dat ze het stuk grond ten bate van meer werklustige burens konden verliezen. Dezelfde regel gold ook voor andere stukken grond die de inheemse inwoners buiten het centrum van het dorp bebouwden (LaTrobe 1969: 94-95). Op deze manier konden de zendelingen luiheid bestraffen en vlijt prijzen. De broeders hoefden echter zelden gebruik te maken van die maatregelen. De meerderheid van Khoi-khoi wist uiteraard dat die kleine huistuintjes belangrijke voedingsbronnen vormden en het in hun eigen belang was ze goed te verzorgen.

De Khoi-khoi, die hun eigen stuk grond bebouwden, moest voor de bezoekers een volkomen nieuwe ervaring zijn. Hun levenswijze was in grote mate van de schapen- en veefokkerij afhankelijk wat in de Zuid-Afrikaanse omstandigheden met een nomadisch bestaan gecombineerd moest worden. De Khoi-mensen, als nomadenvolk, waren nooit met de omgang met de aarde vertrouwd. Daarom moesten de hennhutters, in de ogen van hun gasten, een enorme culturele wijziging in de mentaliteit van de Khoi-khoi aanbrengen, zodat ze afstand namen van hun traditionele zwerversleven en met de landcultivering begonnen. De tuinen van de zwarten en kleurlingen konden geenszins de imponerende tuin van de zendelingen evenaren. George Champion, de Noord-Amerikaanse zending van de Amerikaanse Raad voor de Buitenlandse Missies, schreef in het jaar 1835 in zijn reisdagboek dat de tuin van de broeders de vorm van een grote rechthoek had en in het centrale gedeelte van de nederzetting gelegen was.

De tuin werd dwars door een breed pad doorgesneden en van alle kanten door rozenstruiken omringd. De zendelingen cultiveerden er verschillende soorten vruchten. Champion somt onder andere aardbeien, vijgen, sinaasappels en limoenen op (Champion 1968: 18). Het prachtigste exemplaar onder de vruchtbomen was de beroemde perenboom van Schmidt die majestueus in het midden van de tuin stond. Onder de boom plaatsten de broeders ook een bankje zodat men

rustig in de schaduw van de grote takken kon zitten om in stilte de schoonheid van de tuin te contempleren. De dichter Robert Moffat beschrijft op deze manier de indruk, die de oude boom op hem maakte, toen hij in zijn schaduw zat: "Men kan deze plaats, dit Genadendal niet bezoeken, niet onder den grooten perenboom nederzitten, die door dien getrouwen Zending gepland is, zonder een zekeren heiligen naijver te gevoelen, jegens den zoo uitstekenden dienaar Gods" (Moffat 1849: 27).

De begraafplaats vormde een soort van natuurlijke verlenging van de tuin. John Campbell, de zendeling van het Londense Zendingsgenootschap, noteerde in het jaar 1812 in zijn reisjournaal dat het kerkhof een zekere structuur vertoonde. Voor elke inwoner van het dorp, afhankelijk van zijn geslacht, leeftijd of sociale status, was er een afzonderlijk deel op de begraafplaats bestemd. De zendingen waren in een apart deel begraven, in het andere deel lagen hun vrouwen en ook voor gedoopte mannelijke en vrouwelijke Khoi-khoi, en voor kinderen waren afzonderlijke plaatsen gereserveerd. Campbell, die zelf protestants was opgevoed, leek weinig begrip voor deze vorm van segregatie op te brengen. Zelfs de dood kon de broeders van Genadendal niet losmaken van hun liefde voor de gerangschikte structuur in de gemeenschap, voegde Campbell een beetje ironisch aan zijn verslag toe (Campbell 1974: 19).

Voordat de bezoekers van de pracht van de tuin in Genadendal konden genieten, wachtte hen vooreerst een warme verwelkoming in het huis van de broeders. De zendingen koesterden meestal de gewoonte de eerste maaltijd samen met hun gasten te nuttigen. Voor de reizigers was dat ook een goede gelegenheid om met de dagelijkse gewoontes van hun gastheren kennis te maken. Het woonhuis van de hernhutters bestond uit de eetzaal, een paar kamers waar kleinere werktuigen werden vervaardigd en kamers waar de broeders met hun vrouwen logeerden. Zo werd het huis in het jaar 1803 in het dagboek van de Duitse wetenschapper Hinrich Lichtenstein beschreven (Lichtenstein 1967: 248).

Het centrum van het geestelijke leven van de gemeenschap vormde onmiskenbaar de kerk. De bouw van het gebedshuis duurde enkele jaren en eindigde in het jaar 1800 met de inwijding. De breedvoerigste beschrijving van het gebouw vindt men weliswaar in het journaal van LaTrobe, maar Lichtenstein lijkt het bondiger en om die reden meer leesbaar te verwoorden:

[...] ein massives Viereck van etwa 100 Fuß im Quadrat, an welchem jedoch äußerlich der etwas zu scharf zugespitzte Giebel und das zu steile Dach nicht gefallen, wodurch man dem Gebäude eine anständige Höhe hat gegeben wollen. Innen stehen zwei Reihen Bänke und ein einfacher Predigtstuhl, alles so wie die Wände, die Pfeiler, Thüren und die Emporkirche von der größten Einfachheit, aber derb, in guten Verhältnissen und reinlich gearbeitet. Das Gebälke ist alles von Gelbholz, dessen

angenehme Farbe und Politur dem Gebäude ein sehr saubres Ansehn giebt (Lichtenstein 1967: 248-249).¹

De meeste gasten bezochten het gebedshuis tijdens de godsdienstoefeningen in de avond. Alle inwoners van de nederzetting, de inheemse Zuid-Afrikaners, alsook de Europeanen, verzamelden op dat tijdstip in de kerk om actief aan de kerkdienst deel te nemen. Lady Barnard merkte in haar verslag op dat de godsdienstige bijeenkomst volgens bepaalde regels werd georganiseerd. Eerst las een zendeling, die de ceremonie leidde, het voor de dag bestemde fragment van het Heilige Schrift voor en hield een korte en bondige toespraak tot de verzamelde mensen. De preek was eenvoudig maar zakelijk en voor iedereen begrijpelijk. Kort daarna volgden de zangoefeningen. Op dit moment waren de gasten heel positief verrast. De Khoi-khoi zongen kerkelijke liedjes en psalmen met een zo grote kunst, vaardigheid en zuiverheid dat vele bezoekers overtuigd waren van het aangeboren zangtalent van de Khoi-khoi. Toen het laatste liedje door het koor was uitgezongen, kwam ook de kerkdienst tot het einde (Barnard n.d.: 180-181).

Als de kerk de godsdienstige ontwikkeling van de Khoi-khoi stimuleerde, zorgde de school voor hun intellectuele en wereldlijke opvoeding. Het gebouw van de basisschool werd in het jaar 1818 geopend. De Nederlander M.D. Teenstra, die in het jaar 1825 een aanzienlijke reis door Zuid-Afrika ondernam, maakte in zijn relaas van zijn verblijf in Genadendal heel diepgaande opmerkingen over de organisatie van het hernhutterschoolsysteem. Jongens en meisjes werden op twee verschillende tijden van de dag onderricht en aan elke groep waren aparte leraren toegewezen. De taal van het onderwijs was het Nederlands. Het Engels als tweede taal werd later aan het onderricht toegevoegd. De onderwijzers leerden hun kleine beschermelingen lezen, schrijven en rekenen. Wat de grootste indruk op Teenstra maakte was de uitzonderlijke uitrusting van de leslokalen. Hij noteerde in zijn journaal: "[. . .] alles was naar de bij ons gebruikelijke wijze daargesteld, schuinsche tafels met looden inktpotten in het midden, borden en groote leijen, alsmede kaarten en tabellen aan de muren, de eersten, om de kleine eerstbeginnenden te leeren lezen, en de laatsten, om de meer gevorderden te onderwijzen" (Teenstra 1943: 135). In de jaren twintig en dertig van de 19de eeuw stichtten de hernhutters nog een kleuterschool, waar inheemse kinderen hun elementaire opvoeding kregen, en vervolgens het seminarie waar jonge inheemsen tot leraren werden opgeleid.

---

¹ Het bovenstaande fragment is het citaat uit de originele Duitstalige *Reisen im Südlichem Afrika*. Zuid-Afrikaanse journalen van H. Lichtenstein werden ook in het Nederlands vertaald (vertaling van W. Goede). *Reizen in het zuidelijk gedeelte van Afrika in de jaren 1803, 1804, 1805 and 1806* werden voor het eerst in het jaar 1813 bij A. Blussé & Zoon in Dordrecht verschenen.

Lady Duff-Gordon uit de Engelse aristocratie kon in het jaar 1862 met haar eigen ogen zien hoe het onderwijsproces van de toekomstige leraren verliep. In die tijd werkte het onderwijssysteem van de hernhutters op volle kracht. De jongens kregen lessen aardrijkskunde, geschiedenis, wiskunde en vreemde talen. Het best leken ze in muziek en de beoefening van instrumenten te presteren. Er was ook een groepje studenten dat de zendelingen bij de bediening van de drukpers assisteerde. De eerste pers werd in het jaar 1834 uit Zeist ingevoerd, maar omdat niemand in die tijd in Genadendal de machine in exploitatie kon nemen, bleef ze voor lange tijd ongebruikt. Pas in het jaar 1859 stelde de zending Benno Marx voor het eerst de drukpers in werking. De meest bekende publicatie van de Genadendalse drukkerij was het maandblad *De Bode van Genadendal* die bijna tot de jaren twintig van de 20ste eeuw regelmatig werd uitgegeven. De studenten moesten al eerder met de drukpers kunnen werken, opdat ze tijdens het bezoek van Lady Duff-Gordon in staat waren korte boekjes in hun eigen inheemse taal te vervaardigen (Duff-Gordon 1921: 93-94). Deze boeken bevatten meestal fragmenten van het Nieuwe Testament vertaald in een inheemse taal. In dat geval ging het om de taal van de Xhosa.²

De ambachtelijke bedrijven garandeerden de economische zelfstandigheid van de instelling. Daar konden ook de inheemsen zich in een ambacht scholen. Genadendal beschikte over verscheidene kleine fabrieken zoals bijv. een looierij of timmermanswinkel. Geen van die bedrijven kon echter zo'n grote roem als het fabriekje van de smid genieten waar Genadendalse messen, de zogeheten 'herneuters,' werden vervaardigd. De messen waren in de negentiende-eeuwse Kaapkolonie heel populair vanwege hun goede kwaliteit. Volgens Teenstra's notities maakten de Khoi-khoi deze producten eigenhandig. Het enige wat de Nederlander in die messen tegenviel was de hoge prijs. Misschien daarom dat hij zelf een paar stukken moest aanschaffen. Dit werd van iedere bezoeker verwacht. Het assortiment van de werktuigen was in ieder geval indrukwekkend: vruchtmesjes, snoeimessen, broodmessen en tafelmessen (Teenstra 1943: 137).

Er was nog één belangrijk gebouw dat van enorm belang was voor het autarkische karakter van de nederzetting: de watermolen. Lichtenstein deelde in zijn reisdagboek mee dat niet alleen de inwoners van Genadendal in de watermolen hun koren maalden. Ook naburige boeren, met wie de zendelingen in

---

² De jonge Xhosa maakten in de jaren vijftig een groot deel van de Genadendalse studenten uit. Toen de lerarenschool in Genadendal werd geopend, werden vele jonge Bantoes uit de gemeenschappen in het oosten naar de westelijke Kaap gestuurd om onderwijs op middelbaar niveau te volgen. Ook de inheemsen die de basisopleiding in de posten van andere zendingsgenootschappen hadden gehad, konden bij de broeders in Baviaanskloof verder leren. Zie Krüger 1966, p. 185.

goed contact stonden, konden van die faciliteit gebruik maken, maar natuurlijk tegen adequate betaling (Lichtenstein 1967: 250).

De meest imposante constructie die ooit in Baviaanskloof werd gevestigd was de stenen brug boven de Zondereindrivier. De brug ontstond tussen 1818-1820 en werd grotendeels door de Khoi-khoi zelf gebouwd. De constructie was toen een groot evenement in Zuid-Afrika, omdat er in de hele Kaapkolonie nauwelijks zo'n brug te vinden was. De bouw kostte de hennhutters ongeveer vier duizend rijksdaalders. Verder vindt men de volgende beschrijving van de brug in Teenstra's reisdagboek: "Deze brug is zeer hoog, lang en smal; verbeeldt u, dat zij tusschen de 50 en 60 Nederlandse ellen lang zal zijn, en niet meer, dan 2 ellen breed, terwijl zij op zeven steenen pilaren rust, die nu voorzeker 8 ellen boven water waren. Zij is geheel door geoefende Khoi-khoi gemaakt; het hout is goed en de brug zelve zeer zwaar, maar bijna zo scheef en bij hoogten en laagten liggende, als het veld, hetwelk haar omringt" (Teenstra 1943: 132).

5. Genadendal als gemeenschap

Niet alleen de gebouwen en de mooie omgeving pleitten voor het bijzondere karakter van het hennhutterstation in Baviaanskloof. Het waren ook de inwoners die in een goedgeorganiseerde gemeenschap leefden en waarvan de structuur op christelijke waarden en regels berustte. Elke bewoner van Genadendal bekleedde een aan hem toegewezen functie in de gemeenschap en werkte voor het welzijn van alle inwoners. Het fysieke werk werd als de hoogste deugd beschouwd. Sir John Barrow, de secretaris van Lord Macartney (de gouverneur van de Kaap tijdens de eerste Britse bezetting van de kolonie), die in januari 1798 de zendingstpost van de broeders bezocht, onderzocht met grote aandacht het gedrag en gewoonten van de Genadendalse Khoi-khoi. Ze verrichtten verschillende soorten bezigheden, schreef hij tijdens zijn verblijf in Baviaanskloof. Velen hadden al ervaring in de ambachten en op die manier konden ze geld voor hun onderhoud verdienen. De anderen boden zich bij de boeren aan en werden op de boerderijen uitbetaald. Een groot deel van de Khoi-khoi onderhield zich met veeteelt of schapenfokkerij. Daarnaast dient men nog diegenen te vermelden die vrijwillig in dienst traden bij het corps Khoi-khoi van de koloniale troepen en een soldatenleven leidden. Ook de inheemse vrouwen waren actief, zo blijkt uit het Barrow's journaal. Ze vlochten matten bezems die ze vervolgens verkochten (Barrow 1804: 155-156). Men mag ook niet vergeten dat de inwoners naast al die werkzaamheden ook tijd

moesten vinden voor de verzorging van hun eigen grond en huistuinen. De Moravische Broeders leken dus het belang van het werk, dat zo kenmerkend was voor de cultuur van de hernhutters, met succes onder de inheemse bewoners van Zuid-Afrika te propageren.

De Khoi-khoi van Genadendal verschilden uiterlijk van elkaar qua kleding, berichtte LaTrobe in zijn journaal. De armere inwoners van het dorp droegen de traditionele lichaamsbedekking van de Khoi-khoi, de schapenvellen, terwijl de anderen, die het op financieel vlak beter hadden, zich kledingstukken in de Europese trant konden veroorloven en zich kleedden in lichte broekjes en jasjes. De meeste Khoi-vrouwen droegen hoofddoeken. De kinderen, vooral van armere ouders, liepen helemaal naakt op straat (LaTrobe 1969: 67). Hoewel de zendelingen de Khoi-khoi niet leken te overreden tot de beschaafde lichaamsbedekking, prijsden ze de enkelingen die voor Europese kleding kozen en de traditionele schapenvellen opgaven. Op die manier deden de Khoi-khoi ook afstand van hun eigen inheemse cultuur waarmee het schapenvel onlosmakelijk verbonden was. De blanke gasten werden dikwijls attent gemaakt op de manier waarop de inheemsen waren gekleed. De naaktheid of het schapenvel waren voor de meeste bezoekers synoniemen van achterlijkheid en onbeschaafdheid. Teenstra reageerde zelfs met afschuw, toen hij naakte kinderen en hun ouders, gekleed in vellen, in de kerk zag zingen (Teenstra 1943: 139).

Hier dient nog één belangrijk aspect verduidelijkt te worden. Haast alle reizigers beschouwden en beoordeelden de Khoi-khoi uit een koloniaal-patriarchaal perspectief. De Khoi-khoi vormden in hun ogen een achterlijk en onbeschaafd volk en om die reden werden ze als minderwaardigen behandeld. Op deze bescheiden manier bezochten ze Genadendal. Hoewel ze tijdens hun verblijf in de zendingspost de goedgeorganiseerde gemeenschap van de Khoi-khoi uitdrukkelijk loofden, konden ze zich van hun aangeleerde koloniale houding jegens de Khoi-khoi niet losmaken. Wellicht daarom toonde Teenstra meer belangstelling voor het uiterlijk van de inheemsen in de kerk, die hij in zijn journaal blijkbaar als interessante antropologische objecten behandelde, dan voor de godsdienst zelf. Lady Barnard vond het niet ongepast dat zij zonder enige toestemming in de huisjes van de Khoi-khoi keek om gedetailleerd te beschrijven hoe schaars het interieur was. Volgens haar verontschuldiging gebeurde dit echter met volle discretie. Dat koloniale snobisme van vele bezoekers manifesteert zich vaak in de dagboeken en lijkt zich in het bijzonder te openbaren in die fragmenten die gewijd zijn aan de beschrijving van de Genadendalse inheemsen.

De inheemsen konden effectieve en ijverige werkers zijn, beweerde LaTrobe in zijn dagboek. Toch moest er aan een belangrijke voorwaarde voldaan worden: ze moesten namelijk plezier in hun werk hebben. Anders begon het werk hen te

vervelen en verlieten ze hun werkplaatsen (LaTrobe 1969: 65-66). Om het probleem definitief aan te pakken ontwikkelden de broeders een geraffineerde tactiek. De strategie had als doel de Khoi-khoi aan te moedigen. De naarstige enkelingen werden bevorderd op de sociale ladder en ontvingen als prijs voor hun moeite een lap grond als eigendom. De allergrootste beloning bleef echter de doop. De inheemse moest gedurende lange tijd in deugdzaam gedrag en eerlijk werk uitblinken vooraleer hij het sacrament waardig zou worden. De meest voortreffelijke leerlingen konden zelfs de functie van geestelijke helper bekleden, wat in die tijd voor een doorsnee Hottentot de meest aanzienlijke prestatie was. De luiere inwoners daarentegen moesten ermee rekening houden dat ze hun eigen lap grond aan de werkzamere burens moesten afstaan. Het idee was dus eenvoudig: de vlijtige Khoi-khoi konden dankzij zware arbeid hun eigen rijkdom vermenigvuldigen, terwijl de luiere individuen een armoedig bestaan leidden.

Alleen naarstigheid kon de inboorling geen garantie geven voor bevordering in de gemeenschap. Daarvoor moest hij zich ook onderscheiden met een bepaald vereist gedrag en deugden. Daarom had de gemeenschap een strenge morele discipline nodig. De gemeenschappelijke regelingen bestonden uit een reeks van normen en regels die elke Genadendaler moest respecteren. Die normen bepaalden ook welke fenomenen of welk soort gedrag in het dorp onaanvaardbaar waren. De overtreding kon in het meest extreme geval met de uitsluiting van de gemeenschap eindigen. Op die manier kon bijvoorbeeld het hebben van een buitenechtelijk kind worden bestraft. Ook dansen, drankzucht en toverij werden met strenge maatregelen bestraft (Krüger 1966: 109). Kapitein Aide de Camp van de generaalgouverneur, W. B. E. Paravicini Di Capelli, vermeldde in zijn journal van het jaar 1803 de ledigheid als de grootste aangeboren zwakheid van het Hottentottenvolk (Paravicini Di Capelli 1965: 9). De andere bezoekers schreven in hun journalen vooral over de drankzucht en de Hottentotse neiging tot het zwerversleven, wat naast luiheid tot hun aanzienlijkste zonden zouden behoren.

Het beeld van de naarstige Hottentot was een echte zeldzaamheid en bijzonderheid in het negentiende-eeuwse Zuid-Afrika. Onder de inwoners van Kaapstad circuleerden toen heel ongunstige geruchten over de Khoi-khoi. Het beeld van een luiere en verdorven inboorling, dat uit de blanke perceptie voortvloeide, leek echter ver verwijderd van die werkzame Khoi-khoi van Genadendal. Zo dacht waarschijnlijk ook Dirk Gysbert van Reenen, de prominente Kaapse burger en producent van de beste wijn van de Kaap in de 19de eeuw, die samen met Di Capelli en Janssens in het jaar 1803 Baviaanskloof bezocht. Hij was zo diep onder de indruk van de vlijtige werkende Khoi-khoi dat hij aan de gouverneur Janssens, met wie hij toen het dorp visiteerde, het voorstel deed

de Khoi-khoi beschikbaar te maken voor de industrie. Een inheemse opgeleid in ambachten, veeteelt en graanbouw kon van enorm nut voor de hele kolonie zijn, luidde zijn argumentatie. Zijn ijver moest echter afgekoeld worden, toen één van de zendelingen hem van de nadelen van het Hottentotse karakter vertelde (van Reenen 1937: 22-26). Om die reden kon het ambitieuze plan van de ambtenaren van de Bataafse Republiek nooit worden verwezenlijkt.

Ook de beheerders van de gemeenschap zelf konden aan de scherpe observatie van de voorname gasten niet ontkomen. De gewoontes en het gedrag van de broeders trokken evenveel aandacht van de reizigers als die van hun beschermelingen. De eerste opmerkingen betreffende de eerwaarde vaders van Genadendal zijn in het reisdagboek van John Barrow te vinden waar een bondige karakteristiek van de eerste drie pionieren werd gepresenteerd:

Die goede vaders, welken maar drie in getal waren, toonden zich zeer bereid om alle onze vragen te beantwoorden. Zij waren menschen van middelbare jaren, zedig en betaamlijk gekleed op hun lighaam, eerbaar in hunne manieren, zagzinnig en nederig in hunnen gedragingen, doch te gelijk verstandig en levendig in derzelver ommevang, maar voor al ijverig in de zaak van hunne zending, en evenwel vrij van dweeperij en bijgeloof. [. . .] De een was een smit, de tweede een schoenmaker en de derde een klêermaker. (Barrow 1804: 155).

Op een veel omstandigere wijze vertelt de Noord-Amerikaanse zending, George Champion, over het leven en de dagindeling van de hernhutters. De broeders gingen zich elke dag rond acht uur naar de eetzaal waar ze het ontbijt nuttigden. Daarna ging iedereen zijn bezigheden en plichten verrichten. In de middag werd de lunch geserveerd, gevolgd door een half uurtje rust. Na een kopje koffie moest het werk in de zendingspost voortgezet worden. Om zes uur verzamelden ze weer in de eetzaal om het avondeten te verorberen. De dag eindigde met een bijeenkomst in de kerk (Champion 1968: 16-17).

Niet altijd zag het leven van de Moravische Broeders er zo routineus uit. Tijdens feestelijke dagen of het bezoek van een prominente gast, maakten de broeders de zelfdiscipline wat lossier. Het bezoek van Lady Barnard in Baviaanskloof bleek voor de hernhutters een uitstekende gelegenheid om wat feestelijker te eten en nieuws uit de hele wereld te vernemen. Ze berichtte later in haar dagboek dat de eerwaarde vaders haar proviand, die zij met hen deelde, zo lekker vonden dat ze voor korte tijd hun eigen dagelijkse plichten schenen te vergeten (Barnard n.d.: 181-182). De zendelingen konden zich echter heel zelden zulke momenten van ledig vermaak veroorloven.

Soms leken voor de reizigers sommige gewoontes van de zendelingen van Genadendal heel bijzonder, zo niet vreemd. Lady Duff-Gordon maakte bijvoorbeeld in haar journaal de lezer attent op de bijzondere manier waarop hernhutters trouwden. De leiding van de Broedergemeenschap in Europa zocht

naar potentiële kandidaten voor vrouwen voor de broeders in Zuid-Afrika. Nadat de keuze werd gemaakt, kon de vrouw naar de Kaapkolonie gaan om in het huwelijk te treden met haar bestemde man. Deze methode werd zonder voorbehoud door de zendelingen van Genadendal aanvaard en werd als een volstrekt normale wijze beschouwd om te huwen (Duff Gordon 1921: 91-92).

De bloei van de hernhutterinstelling te Genadendal was grotendeels te danken aan de vriendelijke relaties die de Moravische Broeders opbouwden met de naburige boeren en de hoogste ambtenaren van de koloniale overheid. Ook met de zendelingen van de andere zendingsgenootschappen, alsook met de predikanten van de Kaapse Gereformeerde Kerk, stonden de hernhutters in goed contact. De oorspronkelijke problemen met de blanke kolonisten³ en Kaapse predikanten⁴ verdwenen toen de Britten de controle over de Kaap in het begin van de 19de eeuw overnamen. Over de positieve kanten van de samenwerking tussen de Genadendalse zendelingen en de boeren schreef Di Capelli. De Khoi-khoi van Baviaanskloof traden in dienst bij de naburige blanke boeren en hadden de reputatie van zeer naarstige werkers. Op die manier konden de boerderijen van de nabijheid van de hernhuttergemeenschap heel goed profiteren. In de jaren dertig van de 19de eeuw organiseerden de hernhutters de zogeheten diaspora. Omdat de broeders altijd de inheemse arbeiders van de naburige boerderijen, die niet per se inwoners van Genadendal waren, met het evangelie wilden bereiken, deden ze een voorstel aan de boeren. De grondbezitters zouden de zendelingen een vergunning geven voor de betreding van terreinen van hun boerderijen zodat ze de daar werkende Khoi-khoi konden evangeliseren. In ruil konden de blanken met hun gezinnen en arbeiders op zondag aan de viering in de nederzetting van de hernhutters deelnemen. Zo kregen de kinderen van de boeren ook de kans om bijeenkomsten van de zondagsschool bij te wonen (Krüger 1966: 153-154).

---

³ In het begin van het zendingswerk van de Broedergemeenschap in Zuid-Afrika keken vele boeren met duidelijke tegenzin naar de activiteiten van de hernhutters in de naburige Baviaanskloof. De oorzaak daarvan was dat de Khoi-khoi, die op de boerderijen werkten, vaak naar de zendingstpost van de broeders migreerden. In de tijd van de Britse invasie op de Kaapkolonie in het jaar 1895 dreigde een groep opstandige boeren Baviaanskloof te overvallen. Gelukkig konden de broeders op tijd militaire bescherming van de Britten ontvangen. Vgl. Krüger, 1966, p. 70-73.

⁴ Hoewel de Kaapse Gereformeerde Kerk in de laatste jaren van het bestaan van de VOC nauwelijks aandacht vestigde op de bekering van de Khoi-khoi, konden de predikanten de aanwezigheid van een andere protestantse concurrent in hun omgeving niet zo gemakkelijk uithouden. Daarom verzetten ze zich ook tegen de plannen van de hernhutters ten opzichte van de ontwikkeling van de zendingstpost. In het jaar 1793 slaagden ze erin de toenmalige gouverneur A.J. Slysken te overhalen tot het officiële verbod van de verdere uitbreiding van de gemeenschap. Zie Krüger, 1966, p. 61-62.

De Moravische Broeders konden ook vaak op de steun van de Britse bestuurders van de Kaapkolonie rekenen. Vooral het hernhutteronderwijssysteem werd regelmatig dankzij de subsidies van de Britse magistratuur gestimuleerd. De Kaapse ambtenaren steunden dikwijls vele initiatieven van de zendelingen van Genadendal. De bevordering van de Moravische missieposten door de Engelse overheid was echter niet belangeloos. George Champion werd zich daarvan persoonlijk bewust tijdens zijn visite in de zendingspost. Alle inwoners van de nederzetting werden gevraagd op het plein voor het missiehuis te komen. Vervolgens vernamen ze dat een brief van de magistratuur was aangekomen waarin de gouverneur de broeders om vijftig mensen zou hebben gevraagd voor de versterking van het koloniale leger in het oosten waar de grensoorlog tegen de Xhosa plaatsvond. Dat was de prijs die de hernhutters voor de vriendschap met de Engelse gouverneurs moesten betalen. De koloniale ambtenaren beschouwden vaak de instelling van de Broedergemeenschap in Genadendal als een reservoir van goedkope arbeidskrachten of potentiële soldaten (Champion 1968: 17).

De Moravische Broeders hadden ook heel gunstige verhoudingen met de Kaapse Gereformeerde Kerk en andere zendingsgenootschappen. De geestelijken van een protestantse kerk beschouwden in geen geval de vertegenwoordigers van andere kerken als concurrentie. Er bestond zelfs een nauwe samenwerking tussen al die instellingen. De zendelingen of predikanten wisselden dikwijls ervaringen uit van hun evangelisatiewerk. De beste aanleiding daarvoor boden de gezamenlijke zendingsconferenties waar elke protestantse kerk werd vertegenwoordigd (Krüger 1966: 271). De zendingsposten van de ene genootschap werden ook vaak bezocht door leden van andere evangelische instellingen. Het bezoek van de zendelingen John Campbell en George Champion in Genadendal waren dus in dit opzicht geen uitzondering.

6. De bezoekers en het nieuwe perspectief van Genadendal

De journalen van de negentiende-eeuwse reizigers leveren een nieuw perspectief op de organisatie van het leven in de zendingspost Genadendal en om die reden op de activiteiten van de Broedergemeenschap in Zuid-Afrika in het algemeen. De gasten van de hernhutters beschreven alle belangrijkste aspecten van het bestaan van de gemeenschap in Baviaanskloof. De bezoekers besteedden in de dagboeken veel aandacht aan de beschrijving van gebouwen en installaties in het zendingsdorp. Ook de inwoners met al hun gewoontes en dagelijkse bezigheden werden in de relazen van de reizigers breedvoerig weergegeven. Het is ook

essentieel dat de journalen op een betrouwbare en gedetailleerde manier het proces van de acculturatie van de Khoi-khoi in Genadendal beschrijven. Men verneemt uit de verslagen van de reizigers uit de tijd van de Bataafse Republiek dat de Khoi-khoi efficiënt het land kunnen cultiveren en in ambachten kunnen doen, wat resulteerde uit de verandering van de inheemse nomadische levenswijze. Ook de opgave van de traditionele schapenvellen ten gunste van Europese kledij ging niet onopgemerkt voorbij aan de gasten. De reizigers uit de latere periode beklemtoonden vooral de rol van het onderwijs voor de culturele ontwikkeling van de inheemsen. Op die manier schreven ze langzamerhand de geschiedenis van de gemeenschap in Genadendal.

De bewering dat de bezoekers in de hoedanigheid van enige geschiedschrijvers van de zendingstpost optraden zou onjuist zijn. De zendelingen hielden uiteraard hun eigen officiële dagboeken bij waarin ze de dagelijkse activiteiten en belangrijke evenementen in het leven van de gemeenschap vermeldden. Uit die documenten duikt echter een uniform en bijgevolg eenzijdig beeld van Genadendal op. De hernhutters vormden een uiterst homogene cultuur wat een invloed had op hun perceptie van hun eigen geschiedenis. De biografen van de Zuid-Afrikaanse Broedergemeenschap waren hoofdzakelijk de Moravische Broeders zelf en de manier waarop ze over hun verleden schreven was weinig gevarieerd. De bezoekers uit de 19de eeuw bieden in de journalen een alternatieve kijk op het zendingstwerk van de broeders in de Kaapkolonie. Omdat ze uit verschillende culturele en sociale kringen van de samenleving afkomstig waren, leverden ze, naar eigen mening en voorstelling, soms zeer diverse beschrijvingen van de zendingstpost. Dit perspectief impliceerde in grote mate de veelzijdigheid in de evaluatie die bij de dagboeken van de hernhutters ontbrak. De bewering dat de journalen van de gasten bijgevolg objectiever zouden zijn is echter omstreden. Deze bronnen dient men met grote voorzichtigheid te behandelen. Men spreekt hier overigens over de periode van het gevorderde kolonialisme in Afrika. Vele gasten van de broeders koesteren een typische koloniale mentaliteit wat bijzonder goed te zien is in hun neerbuigende houding tot de inheemsen. In de dagboeken van de bezoekers vindt men ook zichtbare sporen van hun eigen sociaal-politieke vooroordelen. John Barrow verheerlijkte de activiteiten van de zendelingen in de oppositie tot de gehate Nederlandstalige boeren. Ondanks die aspecten kan men de journalen van de negentiende-eeuwse reizigers beschouwen als een redelijk betrouwbare informatiebron over de geschiedenis van die Zuid-Afrikaanse zendingstpost. In ieder geval bieden ze een alternatieve visie op Genadendal, ten minste in vergelijking met de officiële dagboeken van de hernhutters uit die tijd.

Bibliografie

Primaire literatuur:

- Barrow, John. 1804. *Reizen in de Binnenlanden van het Zuidlijk Gedeelte van Afrika, in de jaren 1797 en 1798*. Deel II, III. Haarlem: bij François Bohn.
- Barnard lady, Anne. n.d. *South Africa a Century Ago (1797-1801)*. Part I. *Letters written from the Cape of Good Hope*. Cape Town: Maskew Miller Limited.
- Champion, George. 1968. *The Journal of an American Missionary in the Cape Colony 1835*. Cape Town: South African Library.
- Campbell, John. 1974. *Travels in South-Africa*. Cape Town: C. Struik (PTY) LTD.
- Duff Gordon lady, Lucie. 1921. *Letters from the Cape*. London: Humphrey Milford.
- Paravicini di Capelli, W.B.E. 1965. *Reize in de Binnen-Landen van Zuid-Africa 1803*. Kaapstad: Van Riebeeck-Vereniging.
- LaTrobe, C.I. 1969. *Journal of a Visit to South Africa in 1815 and 1816 with Some Account of the Missionary Settlements of the United Brethren near The Cape of Good Hope*. South Africa. Cape Town: C. Struik (PTY) LTD.
- Lichtenstein, Hinrich. 1967. *Reisen im Südlichen Afrika in den Jahren 1803,1804,1805 und 1806*. Band I, II. Stuttgart: F.A. Brockhaus Komm. Gesch. GmbH Abt. Antiquarium.
- Moffat, Robert. 1849. *Herinneringen uit mijn Drie en Twintigjarig Verblif in Zuid-Afrika*. Deel I. Rotterdam: bij M. Wijt & Zonen.
- van Reenen, D.G. 1937. *Die Joernaal van Dirk Gysbert van Reenen 1803*. Kaapstad: Van Riebeeck-Vereniging.
- Teenstra, M.D. 1943. *De Vruchten Mijner Werkzaamheden, Gedurende Mijne Reize, Over de Kaap de Goede Hoop, Naar Java, En Terug, over St. Helena naar de Nederlanden*. Deel I. Kaapstad: Van Riebeeck-Vereniging.

Secundaire literatuur:

- Balie, Isaac. 1988. *Die Geskiedenis van Genadendal: 1738-1988*. Johannesburg: Perskor-Uitgewery.
- Baudert, Samuel. 1931. *Auf der Hut des Herrn: Rückblick auf zweihundert Jahre Missionsgeschichte von S. Baudert*. Herrnhut: Missionsbuchhandlung.
- Giliomee, Hermann en Bernard Mbenga. 2007. *Nuwe Geskiedenis van Suid-Afrika*. Kaapstad: Tafelberg Uitgewers.
- Hamilton, J. Taylor en Kenneth G. Hamilton. 2001. *Die Erneuerte Unitas Fratrum 1722-1957: Geschichte der Herrnhuter Brüdergemeine*. Band I: 1722-1857. n.p.: Herrnhuter Verlag.
- Koch, Jerzy. 2004. "Ruch Misyjny Braci Morawskich i Genadendal Dutch." *Historia literatury po»udniowoafryka½skiej. Literatura afrikaans XVII-XIX wiek*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog. 298-334.

- Kölbing, L. en D. Wilhelm 1910. *Die Brüdergemeine: Ein Vortrag von D. Wilhelm, L. Kölbing*. Herrnhut: Verlag der Missionsbuchhandlung.
- Krüger, Bernhard. 1966. *The Pear Tree Blossoms: A History of the Moravian Mission Stations in South Africa 1737-1869*. Genadendal. n.p.
- Reichel, H. W. 1935. *Die Herrnhuter Brüdergemeine und ihre Werke*. Herrnhut: Verein der Freunde der Brüdergemeine.